

BRUINKOOLONTGINNING OP DE GRENS VAN BELFELD EN TEGELEN *

F.H.G. Engelen **

INLEIDING

Bruinkool is een brandstof die in de geologische inkolingscyclus staat tussen turf en steenkool. De donkerbruine delfstof bestaat uit plantenresten, overblijfselen van een veenbegroeiing in een warm klimaat in het Tertiair.

De plantenresten bestaan uit loofbomen, zoals eik, beuk, populier, wilg, berk, hazelaar en esdoorn, maar ook uit kruidachtigen, grassen en varens. Daarnaast kwamen ook voor de ficus, magnolia en laurier en ook enkele palmsoorten. Uit een meterdik plantenmateriaal vormde zich 20 cm bruinkool.

Bruinkool voor brandstof werd op drie manieren geleverd: als los materiaal, als industriebriketten en als kleinere huisbrandbriketten.

Het is mogelijk om bruinkool zonder bindmiddel te persen bij een druk van 1500 kg/cm² en een temperatuur van 85 graden Celcius. Als brandstof is bruinkool minderwaardig aan steenkool o.a. door een hoog vochtgehalte en een lagere inkolingsgraad.

De in enkele bruinkoolsoorten voorkomende was wordt gebruikt voor het vervaardigen van carbonpapier, schoencreme en als kleurstof voor de verf 'Kasselerbruin'.

In het aangrenzende gebied ten oosten van Limburg, tussen Aken en Keulen, komen grote hoeveelheden bruinkool voor. Het Hauptflöz bereikt plaatselijk een dikte van honderd meter. De delfstof wordt in open groeven ontgonnen; in de toekomst tot een diepte van 500 meter. Het grootste gedeelte wordt gebruikt voor de opwekking van elektrische energie.

BRUINKOOLVOORKOMENS IN LIMBURG.

In westelijke richting is het dikke bruinkool voorkomen uit het gebied Aken-Keulen niet

meer aanwezig. Het loopt in Zuid-Limburg uit in drie dunne lagen die door geologische werking soms verdwenen zijn of naar grotere diepte weggezakt. Op enkele plaatsen waren de omstandigheden gunstig voor een ontginning, o.a. bij Heerlen, Brunssum, Eygelshoven en Kerkrade, alsmede op de Graetheide bij Sittard.

Twee maatschappijen hadden het hoofdaandeel in deze winning:

- De N.V. Carisborg, maatschappij tot exploitatie van bruinkoolvelden; in 1917 begonnen te Treebeek (gem. Heerlen), waar in 1923 een briketfabriek werd opgericht. In 1968 werden de werkzaamheden gestopt.
- De N.V. Bergerode, maatschappij tot exploitatie van mineralen, in 1917 begonnen te Brunssum. In 1924 werden de activiteiten stil gelegd. In de Tweede Wereldoorlog weer opgevat door pachters van de terreinen, doch hieraan kwam een definitief einde in 1952.

DE MIJNWET 1810

Het exploiteren van delfstoffen is geregeld in de mijnwet van 1810, door Napoleon uitgevaardigd.

Deze wet geeft aan dat een aantal delfstoffen, o.a. kolen, erts en bruinkool, alleen mogen worden ontgonnen via een concessie-aanvraag, waarover de Kroon beschikt. Eén van de voorwaarden voor een concessie-aanvraag is het aantonen van een winbare hoeveelheid, bijvoorbeeld door boringen of proefsleuven.

Een concessie-aanvraag neemt een geruime tijd in beslag, minimaal vijf à zes maanden, maar kan ook jaren duren als door belanghebbenden bezwaren worden aangekend of de Kroon de zaak aanhoudt.

INVLOED EERSTE WERELDOORLOG.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond in ons land een steeds groter wordend gebrek aan brandstof. De toen bestaande steenkoolmijnen konden niet voldoende leveren. Vandaar dat in 1917 de bruinkoolontginning in Zuid-Limburg op gang kwam, die overigens vertraagd werd

* Dit artikel verscheen eerder, afgezien van enkele kleine wijzigingen in Jaarboek Heemkunde vereniging Maas- en Swalmdal 1986.

** Agricolastraat 158, 6131 JX Sittard

door gebrek aan machines en spoorwagematerieel.

Om de te lange duur van concessie-aanvragen te omzeilen en dus sneller met de ontginning te kunnen beginnen werd de Mijnwet versoepeld. In de wet van 23 maart 1918 wordt de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel bevoegd om, met het oog op de brandstofvoorziening in ons land, vergunningen te verlenen tot tijdelijke ontginning van bruinkolen zonder concessie onder door hem te stellen voorwaarden aan de eigenaar van een terrein voor een onbepaalde tijd, twee jaar niet te boven gaande.

Deze vergunning verleende de eigenaar het recht de zich in dat terrein bevindende bruinkool te ontginnen of door anderen te doen ontginnen. De bedoelde terreinen waren over het algemeen klein.

Deze tijdelijke wetswijziging bevorderde het ontstaan van de bruinkoolwinning in de 'Leemhorst' op de grens van Belfeld en Tegelen; zie ook figuur 1.

BRUINKOOLWINNING IN DE 'LEEMHORST'.

Op 14 december 1917 werd onder nummer 132 bij Gedeputeerde Staten een concessie-aanvraag ingediend voor de winning van bruinkool op een gebied, groot 980 ha, gelegen onder de gemeenten Tegelen, Belfeld en Venlo. De concessie droeg de naam 'Mariënborg'. Zij werd aangevraagd door: mr. J.B. Reinders uit Winterswijk en A.J.M. van Eerden uit Bredevoort (Gld.).

Het is niet bekend of bruinkolen waren aangetoond en of bezwaarschriften werden ingediend.

De concessie-aanvraag diende gedurende vier maanden in de betreffende gemeenten te worden aangeplakt. Daarenboven diende de aanvraag tenminste eenmaal per maand, telkens 's zondags na afloop van de godsdienstoefening, vóór de deur van de kerk en vóór de deur van het gemeentehuis te worden afgekonddigd.

De tijdelijke wijziging van de Mijnwet, door de wet van 23 maart 1918, gaf de eigenaars van een deel van het aangevraagde concessie-terrein een kans.

Mr. R.H. van Basten Batenburg en zijn broers B.L.O. van Basten Batenburg en G.M. van Basten Batenburg te Tegelen (Holzmühle) waren de ontginners van een kleigroeve op de Leemhorst. Door hun boringen naar kleivoorkomens waren zij op de hoogte van de aanwezigheid van bruinkool, maar hadden daar geen speciaal onderzoek naar gedaan.

Op 4 april 1918 vroegen zij een boorvergunning aan voor 21 ha eigen percelen. Aan de hand van deze aanvraag deelde ir. C. Blankevoort,

hoofdingenieur van het Staatstoezicht op de Mijnen en in deze functie adviseur, aan de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel mee, dat tussen hem en dr. P. Tesch, geoloog en leider van de dienst Rijksopsporing van Delfstoffen, verschil van mening bestond over de aanwezigheid van bruinkool in dat gebied. Dr. Tesch meende van niet, ir. Blankevoort dacht van wel. Laatstgenoemde was van mening dat boren uitsluitsel zou geven. Vandaar zijn verzoek aan de minister om een boorvergunning te verlenen.

START VAN DE ONTGINNING.

Op 25 april 1918, na ontvangst van de gevraagde boorvergunning, werd begonnen. In eerste instantie werden 25 boringen verricht, waarvan er drie geen bruinkool aantoonde. In de resterende boringen werden enkele voorkomens gemeten tussen 15 en 75 cm dik. De meeste metingen gaven resultaten tussen 95 en 130 cm dik, met een enkele uitschieter tot 130 cm dik. Dit positieve resultaat had tot gevolg dat de gebroeders van Basten Batenburg op 15 mei 1918 toestemming vroegen voor het ontginnen van de bruinkool onder hun eigendommen in de Leemhorst, krachtens de wet van 23 maart 1918.

Op 5 juni 1918 werd deze vergunning verleend voor de duur van een jaar en in dezelfde maand werd met ontginning begonnen.

Aangezien voor deze tijdelijke vergunning blijkbaar geen betaling aan de overheid werd gevraagd, diende men per verkochte 10 ton bruinkool f 1,50 te storten in het Koninklijk Nationaal Steunfonds (bij de ontginning van bruinkool onder dezelfde regeling op het gebied Graetheide te Sittard werd f 10,- per verkochte 10 ton gevraagd). Kennelijk werd rekening gehouden met de geringe dikte van de laag in de Leemhorst.

De heren Reinders en Van Eerden, de aanvragers van de concessie Mariënborg, ontvingen op 2 november 1918 bericht dat hun aanvraag was afgewezen en dat er reeds een vergunning was verleend aan de eigenaars van het terrein.

Als verantwoordelijke leider bij de bruinkoolontginning werd aangewezen de hoofdopzichter J.F. Vroomans en als vervanger-opzichter J. Denissen.

Uit een produktiestaat over november 1918 blijkt dat er in die maand 1701 ton bruinkool werd verkocht, o.a. aan: de Suikerfabriek Zeeland te Bergen op Zoom, de Waalsteenindustrie te Arnhem, Van Heek en Co, te Enschede en de machinefabriek IJzergieterij te Enschede.

Uit het jaarverslag van het Staatstoezicht op de Mijnen lezen we over het jaar 1918: 'De bruinkoollaag was gemiddeld niet meer dan een meter dik, onder een deklaag van 3,5 meter. De bruin-

koollaag in dit veld werd gekenmerkt door een menging met zeer kleine hoeveelheden leem. Deze leem fungeerde als bindmiddel, zodat de bruinkool zich bij betrekkelijke geringe druk tot briketten liet persen. De bruinkool werd naar de nabijgelegen steenfabrieken vervoerd, waar ze met behulp van de gewone steenpersen tot briketten werd verwerkt. Het betrof dus geen hoogwaardig produkt, maar brandstof die in die tijd van nood onontbeerlijk was.'

(Het is niet duidelijk of de steenfabrieken inderdaad briketten persten of dat zij de ruwe bruinkool als brandstof gebruikten.)

De afbouw van alleen bruinkool zou nooit lonend zijn geweest, maar werd mogelijk gemaakt door het mede ontginnen van de daaronder liggende, bijzonder waardevolle leemlaag voor de klei-industrie.

In het jaar 1918 werden 28.560 m³ dekterrein afgegraven en 7000 m³ bruinkool vrijgelegd en nagenoeg geheel ontgraven.

Ruim 9400 ton bruinkool werd ontgonnen, waarvan 9000 ton werd verkocht à f 7,50 per ton. De hoogwaardige bruinkool uit Zuid-Limburgse groeven werd verkocht à f 12,- per ton.

In gebruik waren twee locomotieven en vier stoompompen van resp. ½, 1, 2 en 7 m³/min.

Op het einde van het jaar 1918 waren 164 arbeiders bij de werkzaamheden betrokken, die 280 dagen regelmatig gewerkt hadden. Dit laatste cijfer doet vermoeden dat deze opgave betrekking heeft op het hele jaar 1918, dus inclusief de kleiwinning vóór mei van dat jaar. Gemiddeld werkten er 102 arbeiders, waarvan 6 jonger dan 16 jaar. (Tevens wordt er melding gemaakt van de bouw van twee 'keten' voor twee gezinnen.)

De teelaarde werd na verwijdering apart gehouden. Het dekterrein werd afgevoerd in bakkenwagens met een inhoud van 3 m³, getrokken door een locomotief. De helling van de groeewand mocht niet méér bedragen dan 55 graden. Het dekterrein werd met handkracht verzet. De wagens met bruinkool werden door middel van een stoomlier uit de groeve getrokken.

HET BEDRIJF IN 1919

Op 22 februari 1919 vond er een ongeval plaats in de groeve. Doordat de trekking tussen locomotief en trein bleef haken achter een wisseltang, werd de bakkenwagen achter de locomotief omhoog getrokken en drukte de achterwand van de locomotief in. Hierdoor raakten de machinist A. Peelen en de stoker F. Peelen bekneld. Over de aard van de verwondingen wordt echter niets medegedeeld.

Uit de produktiestaat van mei 1919 blijkt dat er in die maand 1059 ton bruinkool werd gedolven, waarvan 770 ton werk verkocht.

Op 15 oktober kreeg directeur ir. C.L.M. Ingen Housz eervol ontslag en nam een gelijke betrekking aan bij de N.V. Bergerode, een bruinkoolmaatschappij in Zuid-Limburg. Zijn datum van indiensttreding bij de 'Leemhorst' is mij onbekend. In zijn plaats werd benoemd dhr. P.H. Mooren.

Het jaarverslag van Staatstoezicht over 1919 meldt het volgende:

'In 1919 werden de werkzaamheden in beperkte mate voortgezet, aangezien de geringe dikte van de laag een intensieve exploitatie niet toeliet. Daarnaast speelde het dikker worden van de deklaag een negatieve rol.'

De oorspronkelijke groeve was in het begin van 1919 uitgeput, waardoor de briketproduktie in de steenfabrieken Blerick, Reuver en Swalmen stil kwam te liggen.

Door uitbreiding van de groeve kwam de levering van bruinkool in de maand maart weer op gang. De nieuwe groeve was minder waterhoudend maar bevatte, evenals de oude groeve, veel houtdelen. Het dekterrein was ongeveer 4 meter dik, de bruinkoollaag weer 1 meter.

Op 20 mei 1919 werd de vergunning verlengd met 1 jaar. De gewonnen bruinkool werd deels per schip, deels per spoor vervoerd.

Het afdekken van de bruinkoollaag, voorafgaande aan de winning, lag van juni tot oktober stil omdat de afzet stagneerde.

Het heldere water dat uit de groeve werd gepompt diende voor het aandrijven van het molenrad van de Holtmühle in Tegelen dat elektrische stroom leverde.

Het lag in de bedoeling bij dit molenrad een lage-druk waterturbine op te stellen.

Er werd 87.164 m³ dekterrein verzet en 10.000 m³ bruinkool vrijgelegd, hetgeen 8400 ton brandstof opleverde. Hiervan werd 7729 ton verkocht en 603 ton in eigen bedrijf verbruikt. Gemiddeld waren 70 arbeiders in dienst: 4 machinisten, 1 smid en 65 grondwerkers. Zes arbeiders waren jonger dan 16 jaar. Er blijkt dus t.o.v. 1918 met minder personeel gewerkt te zijn. Dat dit personeel nogal eens wisselde blijkt uit het vertrek van 166 arbeiders en de aanname van 39 arbeiders.

De twee keten voor de z.g. 'polderjongens', arbeiders uit andere delen van het land, waren op het eind van het jaar niet meer in gebruik.

Er werd 286 dagen gewerkt, met een werktijd van 10 uur per dag. Gezien alle werkzaamheden in de open lucht geschieden, waren er bij regen, sneeuw e.d. onwerkbaar dagen.

Aan machines waren in bedrijf: twee locomotie-

ven en een pomp met een capaciteit van 4 m³/min.

HET BEDRIJF IN 1920

De slechte toestand van de brandstofvoorziening in Nederland herstelde zich snel na het einde van de Eerste Wereldoorlog. Aanvoer van kolen uit het buitenland deed de vraag naar bruinkool dalen. Voor de 'Leemhorst' met zijn bruinkool van minder kwaliteit, speelde dit nog een grotere rol. Daarbij kwam dat de bruinkoolwinning in de Leemhorst slechts een zeer klein aandeel leverde in de totale produktie in ons land. Die bedroeg in 1918 1,5 miljoen ton (2760 arbeiders) en in 1919 1,8 miljoen ton (2660 arbeiders).

In de loop van 1920 - in juni - liep de vergunning aan de gebroeders Van Basten Batenburg af.

Uit het jaarverslag van Staatstoezicht lezen we dat over het jaar 1920 geen produktiegegevens bekend zijn. In het archief blijken echter gegevens aanwezig, waaruit kan worden opgemaakt dat 2806 ton bruinkool werd verkocht tegen de prijs van f 7,- per ton.

Het aantal arbeiders bedroeg gemiddeld 15, bestaande uit 2 machinisten, 2 stokers, 1 smid en 10 grondwerkers, die gedurende 302 dagen 10 uur per dag werkten. In de loop van het jaar vertrokken 26 arbeiders en werden er 24 aangenomen.

Op het terrein stonden twee keten, elk voor 30 personen.

In handbedrijf werd 4000 m³ dekterrein verzet. De bruinkool werd nagenoeg uitsluitend vewerkt in een nieuw gebouwde briketfabriek (N.V. Brikettenfabriek 'Bruno') bij de groeve, terwijl voornamelijk klei werd gewonnen.

De gebroeders Van Basten Batenburg hadden een aanvraag ingediend voor verlenging van de vergunning voor het delven van bruinkool. Op 5 mei 1920 ontvingen zij bericht van de minister dat deze aanvraag niet kon worden ingewilligd, omdat de wet de vergunning beperkte tot maximaal twee jaar.

Er ontstond nu een merkwaardige situatie, want de ontginning van bruinkool werd voortgezet zonder vergunning. Hoewel ik geen correspondentie heb gevonden over wie aan de bel trok, schreef de N.V. Leemhorst op 18 oktober een brief aan de minister met de mededeling dat een kleigroeve werd geëxploiteerd met een soort

veenlaag die verwijderd moest worden. Deze veenlaag was door het Rijks Kolendistributie Bureau nooit als bruinkool erkend. Vandaar dat vrijstelling van concessie-aanvraag werd bepleit.

DE DISCUSSIE

Hiermee zijn we terug bij de begindiscussie. Op 30 oktober 1920 schreef Dr. P. Tesch, leider van de dienst Rijksopsporing van Delfstoffen aan de minister: 'Het gaat niet om werkelijke bruinkool, maar om een veenlaag die in ouderdom zeer veel dichter nadert tot onze gewone hoog- en laagvenen dan tot miocene bruinkool.' Deze 'pseudo bruinkool' is door de Rijkskolendistributie niet erkend als zodanig, omdat het gehalte 'brandbaar' beneden de norm van Zuid-Limburg bleef. Conclusie van Tesch: Van Basten Batenburg kon dus klei en veen graven zonder concessie.

Ir. Blankevoort reageerde op 8 november als volgt naar de minister: De substantie is wel degelijk bruinkool in de zin der Mijnwet en moet ook geologisch als zodanig worden beschouwd. Aangezien geen vergunning meer kan worden verleend volgens de wet van 23 maart 1918 is dus slechts de enige mogelijkheid een concessie te verlenen, hetgeen hij Van Basten Batenburg in overweging heeft gegeven.

Gezien de geringe betekenis van de laag had hij (Blankevoort) oorspronkelijk gedacht te adviseren de exploitatie oogluikend toe te staan, ter bevordering van de brandstofvoorziening, wat hem echter belette toezicht op het werk te houden hij kon immers slecht controleren op een werkuitvoering die wettelijk niet mocht!

Blijkbaar ongeduldig geworden door het uitblijven van antwoord en worstelend met enerzijds zijn plicht tot optreden en anderzijds de brandstofvoorziening in het oog houdend, richtte Blankevoort zich op 22 november opnieuw tot de minister: 'De Leemhorst werkt door! Is niet bevoegd. Moet ik procesverbaal opmaken en de ontginning laten stoppen? Wacht op antwoord van de minister.'

Uit een brief van de minister van 20 december 1920 blijkt dat deze de N.V. Leemhorst geen moeilijkheden in de weg wilde leggen.

Tot zover de historie van de bruinkoolontginning in de Leemhorst op de grens van Belfeld en Tegelen. Hoe het een en ander na beëindiging van de vergunning is verlopen, heb ik niet onderzocht.